

Σημείωμα των επιμελητών

Η αλληλογραφία του Τόμας Μαν και του Αντόρνο στηρίζεται σε αναγνώσεις κειμένων που έμελλε να έχουν συνέπειες. Τον Ιούλιο του 1943 ο Τόμας Μαν, που τότε έγραφε το έβδομο κεφάλαιο του *Δόκτορα Φάουστους*, διάβασε σε χειρόγραφο τη μελέτη του Αντόρνο *Schönberg und der Fortschritt* [Ο Σαίνμπεργκ και η πρόοδος]. «Βρήκα μια καλλιτεχνική-κοινωνιολογική κριτική της σημερινής κατάστασης, στην πιο προχωρημένη, λεπτή και διαισθητική μορφή, η οποία μάλιστα παρουσίαζε την πιο ιδιαίτερη συγγένεια με την ιδέα του έργου μου, τη “σύνθεση”, αυτή που ζούσα και που ύφαινα. Μέσα μου έλαβα μια απόφαση: “Είναι ο άνθρωπός μου”. (*Die Entstehung des Doktor Faustus*, GW XI, σ. 12). Η σχέση παράδοσης και πρωτοπορίας, ο αστερισμός νεωτερικότητας και παρελθόντος είναι το πεδίο εντάσεων τόσο του μυθιστορήματος όσο και της μελέτης της διαλεκτικής της τεχνολογικής προόδου στη μουσική. Σε αυτό το πεδίο εντάσεων οι εκπρόσωποι δύο γενεών και της πιο διαφορετικής αισθητικής διάπλασης αισθάνονταν εκπληκτικά συνδεδεμένοι μεταξύ τους, τόσο πολύ που, πέρα από τη μουσική και λογοτεχνική συνεργασία, ακολούθησε και μια κατά διαστήματα συνεχιζόμενη επικοινωνία γύρω από κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα.

Το κείμενο του Αντόρνο για τον Σαίνμπεργκ ήταν το έναυσμα για μια ραγδαία εντατικοποίηση της γνωριμίας τους. Στο επίκεντρο των συνομιλιών τους σε συντροφιές και αμοιβαίες

επισκέψεις βρίσκονταν τώρα διεξοδικές συζητήσεις τόσο για τη σύνθεση του συνολικού μυθιστορήματος όσο και για μουσικές λεπτομέρειες, λόγου χάρη σε σχέση με τις διαλέξεις του Βέντελ Κρέτσμαρ για τον Μπετόβεν. Στις 30 Δεκεμβρίου 1945, καθώς το μυθιστόρημα πατούσε στο κατώφλι του όψιμου έργου του Άντριαν Λέβερκυν, ο Τόμας Μαν έγραψε την περιφημη εκείνη επιστολή του για «την αρχή του μοντάζ» στον *Δόκτορα Φάουστους* προσκαλώντας τον Αντόρνο «να σκεφθείτε μαζί μου πώς περίπου θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί το έργο – εννοώ το έργο του Λέβερκυν». Ο Αντόρνο, που είχε διαβάσει το χειρόγραφο του μυθιστορήματος, συνέθεσε σχεδιάσματα για το όψιμο έργο του Λέβερκυν, στα οποία ο Τόμας Μαν έδωσε λογοτεχνική μορφή και τα ενσωμάτωσε στο μυθιστόρημα – και τα οποία ως μοντέλα ακριβούς φαντασίας αποδεικνύουν ότι πάσχει από έλλειψη φαντασίας όποιος αντιπαραθέτει συνοπτικά τα σχεδιάσματα στο μυθιστόρημα. Σε ένα γράμμα προς την Έρικα Μαν, στις 19 Απριλίου 1962, ο Αντόρνο περιέγραψε αυτή τη συνεργασία: «Τέλος, σχετικά με τις συνθέσεις του Λέβερκυν. Η διαδικασία ήταν ότι ο Τ.Μ. είχε έτοιμους τους τίτλους των περισσότερων έργων και μου τους κατονόμαζε, οπότε εγώ ... επινοούσα στη συνέχεια αυτά τα έργα. Νομίζω ότι μόνο στα τραγούδια του Μπρεντάνο δεν την τηρήσαμε, καθώς εδώ περιορισθήκαμε σε απλούς υπαινιγμούς της μουσικής. Τα άλλα είναι εξαιρετικά απλά: έκανα τις ίδιες σκέψεις και εκτιμήσεις που θα έκανα ως συνθέτης, αν αναλάμβανα να γράψω ο ίδιος αυτά τα έργα, ακριβώς όπως ένας συνθέτης, λόγου χάρη ο Μπεργκ, κάνει συνήθως ένα σχέδιο προτού αρχίσει τη δουλειά του. Αυτές τις σκέψεις και εκτιμήσεις τις κατέγραφα, κι έτσι πολλές από αυτές σώζονται ακόμη στη συνέχεια τις επεξεργαζόμουν σαν να μην ήταν προκαταρκτικές σκέψεις, αλλά περιγραφές υφιστάμενων έργων. Και τότε έπιανε δουλειά ο Τ.Μ. Στη συζήτηση άλλαξαν πολλά, καθώς άλλοτε μέσα

από την περιγραφή των μουσικών λεπτομερειών αναδεικνυε με πιο πλαστικό τρόπο τη νοηματική πρόθεση του συνολικού μυθιστορήματος, άλλοτε ανακατένεμε ορισμένα κέντρα βάρους, όπως στο κεφάλαιο με τον διάβολο, άλλοτε τέλος, και αυτό ήταν μάλλον το σημαντικότερο, περιέκοπτε πολλά, αφού βέβαια επρόκειτο για ένα μυθιστόρημα και όχι για έναν μουσικό οδηγό. Δεν πιστεύω ότι η άποψή του γι' αυτά τα απογεύματα, που εννοείται ότι τα διατηρώ ολοζώντανα στη μνήμη μου, θα απέκλινε σε κάποιο σημείο από τη δική μου».

Ακόμη περισσότερο απ' ότι στον Τ. Μαν, που τον γοήτευε η «διάζουσα συγγένεια» με την οποία το αισθητικό πρόγραμμα του μυθιστορηματός του επικοινωνούσε με την πρωτοποριακή αισθητική του Αντόρνο, η εμπειρία αυτής της συνεργασίας πρέπει να φαινόταν στα μάτια του Αντόρνο ως μοντέλο αυτού που φανταζόταν ως ουτοπία της γνώσης: η κατασκευή ενός συγκεκριμένου έργου που με την παραγωγική φαντασία συμφιλιώνει την έννοια με την εποπτεία.

Μολονότι λίγα μόνο γράμματα εμπίπτουν στην περίοδο γένεσης του μυθιστορήματος, η συνεργασία πάνω στις συνθέσεις του Άντριαν Λέβερκυν αποτέλεσε την αφετηρία και τη βάση ακόμη και της μεταγενέστερης αλληλογραφίας τους. Ο Μαν έγραψε στον Αντόρνο για το «σαγηνευτικό ανάγνωσμα» των *Minima Moralia* και σχολίασε διεξοδικά το *Versuch über Wagner*, ένα βιβλίο που ήθελε να το διαβάσει «όπως εκείνος στην *Αποκάλυψη* που καταβροχθίζει ένα βιβλίο “γλυκό σαν μέλι”». Ο Αντόρνο συνόδευσε τα τελευταία έργα του Τ. Μαν, *Ο εκλεκτός*, *Η απατημένη* και *Φέλιξ Κρουλ* –έργο που ξανάπιασε μετά από πολλά χρόνια, για το οποίο ο Αντόρνο είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον–, με λεπτομερή σχόλια και συχνά με ενθουσιώδη επιδοκιμασία. Ακόμη και πολύ ιδιωτικά ζητήματα με μεγάλη προσωπική σημασία, όπως η ασυνήθιστα ελικρινής συζήτηση για τον επαναπατρισμό, δεν κρατήθηκαν έξω

από την αλληλογραφία. Αν και μετά το φθινόπωρο του 1949, όταν ο Αντόρνο επέστρεψε στη Γερμανία, οι δύο άντρες δεν ξανασυναντήθηκαν ποτέ, το αμοιβαίο ζωντανό ενδιαφέρον και ο δεσμός τους διατηρήθηκε στα γράμματά του. Ο Αντόρνο, για τον οποίο η συνάντηση με τον Τόμας Μαν, ήταν «ένα κομμάτι πραγματοποιημένης ουτοπίας», όπως έγραψε στον συγγραφέα στα εβδομηκοστά γενέθλιά του, έμεινε πιστός και αφοσιωμένος σε αυτή.

Για την έκδοση της αλληλογραφίας οι επιμελητές είχαν την ευκαιρία να στηριχθούν σε μια αντιγραφή των επιστολών του Τόμας Μαν και ένα πρώτο αποσπασματικό σχέδιο σχολιασμού της αλληλογραφίας που έκαναν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο καθ. Hans Wysling και η Beatrice Trummer. Την μεταγραφή αυτή των χειρόγραφων επιστολών τη συμβουλευθήκαμε με ευγνωμοσύνη σε αμφίβολες περιπτώσεις· για τα τυχόν λάθη την ευθύνη φέρουν πάντως αποκλειστικά οι παρόντες επιμελητές.

Σήμερα οι πρωτότυπες επιστολές του Αντόρνο προς τον Μαν σώζονται στο Αρχείο Τόμας Μαν στη Ζυρίχη. Οι πρωτότυπες επιστολές του Μαν στον Αντόρνο σώζονται στο αρχείο Αντόρνο στη Φρανκφούρτη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου οι επιστολές του Αντόρνο δεν έχουν διασωθεί στο Αρχείο Μαν, η μεταγραφή στηρίχθηκε σε αντίγραφα με καρμπόν των πρωτοτύπων στο Αρχείο Αντόρνο. Η ίδια διαδικασία ακολούθηθηκε για τη μεταγραφή των κειμένων που περιλαμβάνονται στο Παράρτημα.

Παραθέσαμε όλα τα σωζόμενα γράμματα και δελτάρια χωρίς περικοπές και κατά χρονολογική σειρά. Το παράρτημα περιλαμβάνει τις σημειώσεις του Αντόρνο για το θέμα της arietta του έργου 111 του Μπετόβεν από τα κατάλοιπα της Ζυρίχης, και τα σχεδιάσματα για συνθέσεις του Άντριαν Λέβερκνυ.

Οι σημειώσεις παρέχουν διευκρινίσεις για ονόματα, έργα και γεγονότα που αναφέρονται ή υποδηλώνονται στα γράμματα. Νοούνται ως πραγματολογικά σχόλια και μέσα υποβοήθησης της ανάγνωσης, χωρίς να επιδιώκεται ένας συστηματικός σχολιασμός της αλληλογραφίας ή μια συζήτηση της έρευνας. Γι' αυτό τον λόγο δεν περιλάβαμε παραπομπές στη δευτερογενή βιβλιογραφία ούτε λάβαμε υπόψη ακόλουθες αλληλογραφίες με τρίτους, όπως λόγου χάρη εκείνη του Αντόρνο με την Έρικα Μαν. Πιο σκόπιμο μας φάνηκε να προσφέρουμε διευκρινίσεις στη συχνή διεξοδική συζήτηση των λογοτεχνικών και θεωρητικών εργασιών των επιστολογράφων όχι μόνο με παραπομπές στα σχετικά χωρία, αλλά και με παραθέματα από αυτά. Το ίδιο κάναμε και με επιστολές του Τ. Μαν σε τρίτους, όταν αυτές αφήνουν να διαφανεί ένα πλαίσιο αναφοράς ή ένα υπόβαθρο που είναι σημαντικό για τα γράμματα προς τον Αντόρνο, όπως λόγου χάρη στην περίπτωση της αντιπαράθεσης του Μαν με τον Άρνολντ Σαίνμπεργκ.

Οι παραπομπές σε εργασίες του Αντόρνο και σε έργα, ημερολόγια και επιστολές του Τ. Μαν στις σημειώσεις χρησιμοποιούν τις ακόλουθες συντομογραφίες:

Theodor W. Adorno, *Gesammelte Schriften* [Άπαντα], εκδοθέντα με επιμέλεια του Rolf Tiedemann και με τη συμβολή της Gretel Adorno, της Susan Buck-Morss και του Klaus Schultz, τόμοι 1-20, Φρανκφούρτη 1970-1986 – συντομογραφία: GS [1-20].

Thomas Mann, *Gesammelte Werke in dreizehn Bänden* [Άπαντα σε 13 τόμους], β' έκδοση, Φρανκφούρτη 1974 – συντομογραφία: τίτλος του έργου, GW [I-XIII].

Thomas Mann, *Tagebücher* [Ημερολόγια], επιμ. Peter de Mendelssohn, (1918-1922 και 1931-1943) και Inge Jens (1944-1955), Φρανκφούρτη 1977-1995 – συντομογραφία: *Tagebücher* [Ημερολόγια] [έτη].

Thomas Mann, *Briefe* [Επιστολές] 1937-1947, επιμ. Erika Mann, Φρανκφούρτη 1963 – συντομογραφία: *Briefe* II.

Thomas Mann, *Briefe* [Επιστολές] 1948-1944 und *Nachlese* [και συμπληρώματα], επιμ. Erika Mann, Φρανκφούρτη 1965 – συντομογραφία: *Briefe* III.

Dichter über ihre Dichtungen [Οι λογοτέχνες για τη λογοτεχνία τους], επιμ. Rudolf Hirsch και Werner Vordtriede, τόμος 14/III: *Tomas Mann, Teil III: 1944-1955*, επιμ. Hans Wysling σε συνεργασία με την Marianne Fischer, Φρανκφούρτη 1981 – συντομογραφία: *DüD*.

Για τη γενναιόδωρη υποστήριξή τους οι επιμελητές ευχαριστούν τους Peter Cahn, Michael Maaser, Elisabeth Matthias, Veró van de Sand, Peter Stocker και τις συνεργάτιδες του Αρχείου Τόμας Μαν Rosemarie Primault, Katrin Bedenig και Cornelia Bernini.